

**РИНКОВІ ВІДНОСИНИ І ПІДПРИЄМНИЦТВО У ГАЛУЗЯХ
МИСТЕЦТВА, СПОРТУ, РОЗВАГ ТА ВІДПОЧИНКУ**

**MARKET RELATIONS AND ENTERPRISE ARE IN INDUSTRIES
OF ART, SPORT, ENTERTAINMENTS AND REST**

УДК 330.342

Сісак АЗІЗОВ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту та економіки
Національна академія керівних кадрів культури та мистецтва
E-mail: karina.im@mail.ru

**ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ
НА ПОНЯТТЯ «ПІДПРИЄМНИЦТВО»
ТА ЙОГО СУЧАСНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

***Анотація.** У статті запропоновано розглядати сутність підприємництва з позиції сучасних умов. Розглянута історія виникнення підприємництва і погляди окремих дослідників на поняття «підприємництво» та «підприємець». На відміну від прихильників ліберальної ринкової економіки, які розглядали підприємництво як діяльність приватних осіб, спрямовану на задоволення лише особистої вигоди, в роботі розкрита сучасна сутність підприємництва як комплексне соціально-економічне явище, його роль у економічному прогресі суспільства. Підкреслюється, що для підприємництва характерні новаторство, нова комбінація факторів виробництва через упровадження нових видів техніки і технологій; створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини; застосування нових розробок, нових технологічних рішень, а особи, які його здійснюють, – це люди (підприємці), які збільшують не тільки своє, а й національне багатство, знаходять способи ефективного використання ресурсів, зменшення збитків, створення нових робочих місць. Викладені основні принципи підприємництва та роль підприємця як центральна фігура підприємницької діяльності, його найбільш важливі риси. Розглянуто визначення підприємництва у нормативних актах держави та внесено пропозиції щодо подальшого його вдосконалення.*

Відзначено, що підприємництво слід розглядати як багатопланове соціально-економічне явище, що являє собою сукупність економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин підприємницького середовища, особистість підприємця, якому притаманний особливий стиль і тип мислення та поведінки, здатність до підприємництва великих масштабів, новаторська, ризикова діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, торгівлі з метою одержання прибутку. Підкреслено, що в багатьох літературних джерелах поняття «підприємство» і «бізнес» вважають тотожними, а в деяких – наводяться різні визначення цих двох понять. Виявлено відсутність визначеності поняття «бізнес» у вітчизняних нормативно-правових актах, тлумачення його ролі у соціально-економічних відносинах суспільства.

Вказано, що прискорений розвиток підприємництва можливий лише за економічної свободи людини, наявності вибору діяльності для якомога повної реалізації її здібностей, економічної заінтересованості, а також моральної та економічної відповідальності за результати роботи.

Ключові слова: підприємець, підприємництво, новаторство, ризик, прибуток, соціально-економічне явище, бізнес, економічна свобода.

Sisak AZIZOV

Dr. Sc. (Economics), professor,
professor of sub-faculty of management and economics
National Academy of Supervisory Frame of Culture and Arts
E-mail: karina.im@mail.ru

EVOLUTION OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE CONCEPT OF «ENTERPRISE» CHARACTERISTICS AND MODERN

***Abstract.** In the article it is suggested to examine essence of enterprise from position of modern terms. Considered history of origin of enterprise looks of separate researchers to the concept «enterprise» and «businessman». Unlike the supporters of liberal market economy, which examined an enterprise as activity of private individuals, directed on satisfaction only of the personal benefit, modern essence of enterprise is in-process exposed, as the complex socio-economic phenomenon, his role in economic progress of society. It is underlined that for an enterprise characteristic innovation, new combination of factors of production through introduction of new types of technique and technology; creation of new commodities, mastering of new markets, sources of raw material; and persons which carry out him – it people (businessmen), which increase application of new developments, new technological decisions not only it but also national riches, find the methods of the effective use of resources, diminishing of losses, creation of new workplaces. Basic principles of enterprise and role of businessman as a central figure of entrepreneurial activity are expounded, him the most essential lines. Determination of enterprise is considered in the normative acts of the state and suggestions are brought in relation to his subsequent perfection.*

It is marked that it follows to examine an enterprise it follows to examine as the socio-economic phenomenon, which shows by itself the aggregate of economic, historical, social and legal relations of enterprise environment, personality of businessman to which the inherent special style and type of thought and conduct, capacity for the enterprise of large scales, innovative, risk activity from the production of goods, implementation of works, trade with the purpose of receipt of income. Underline, that in many literary sources of concept «enterprise» and «business» is considered identical, and in some – different determinations are pointed these two concepts. Found out absence of definiteness of concept «business» in domestic normatively legal acts, interpretation of his role in the socio-economic relations of society.

It is indicated that speed-up development of enterprise is possible only at economic freedom of man, presence of choice of activity, for as possible complete realization of its capabilities, economic personal interest, and also moral and economic responsibility, for job performances.

Keywords: *businessman, enterprise, innovation, risk, income, socio-economic phenomenon, business, economic freedom.*

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки відродив в Україні активну підприємницьку діяльність. Розвиток підприємництва вимагає від його учасників нової психології, нових підходів до людей, до їхньої діяльності, і найголовніше – нових знань. Накопичення останніх можливе не лише в результаті тривалої практичної діяльності, а й передусім, унаслідок належного наукового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час поняття «підприємництво» і його суть залишалися нез'ясованими суспільством. Перші спроби систематичного теоретичного осмислення підприємництва розпочалися у XVIII ст., хоча співтовариства підприємців, які склалися з ремісників, купців, лихварів, з'явилися значно раніше. У XIII ст. термін «підприємництво» використовувався у Франції, де діяльність підприємця вже не обмежувалася торгівлею. Тому не випадково слово «підприємництво» за походженням є французьким (enterprendre – розпочинати, робити спробу).

Поняття «підприємець» та «підприємництво» за сучасним змістом уперше ввів у науковий обіг англійський економіст Річард Кантільйон (1680–1734 рр.), який також зробив систематичний аналіз підприємництва. Він зрозумів підприємництво як економічну функцію особливого

роду та підкреслював завжди присутній у ньому елемент ризику. Р. Кантільйон визначив підприємця як людину, яка за певну ціну купує засіб виробництва, щоб виробити продукцію та продати її з метою одержання доходів, і яка, беручи на себе зобов'язання з витрат, не знає, за якими цінами може відбутися реалізація, тобто діє в умовах ризику. До підприємців він зарахував людей з нефіксованими прибутками (ремісників, покупців, селян та ін.), тобто тих, хто був зайнятий економічною діяльністю в умовах нестабільності та непередбачуваності цін. Тому головною рисою підприємця Кантільйон вважав готовність до ризику [3].

Пізніше відомий французький економіст кінця XVIII – початку XIX ст. Ж. Б. Сей у книзі «Трактат политической экономии» (1803 р.) сформулював визначення підприємницької діяльності як поєднання та комбінування трьох факторів виробництва – Землі, Капіталу, Праці. Він вказує також, що «Талант англійських підприємців» був одним із факторів успіху розвитку промисловості Англії. Основний тезис Сея полягає у виготовленні продукту. Прибуток підприємця, на думку Сея, полягає у визначенні активної ролі підприємців у виготовленні продукту. Прибуток підприємця являє винагороду за його працю здібності до організування виробництва та реалізацію продукції та забезпеченню «духу порядку». Підприємець, – казав Сей, – це особа, яка за свій рахунок та ризик і на свою користь має виробити яку-небудь продукцію [9].

У наукових дослідженнях класиків – засновників економічної науки – фігурі підприємця та підприємницької діяльності не приділялося достатньої уваги. Англійські вчені – економісти А. Сміт (1723–1790 рр.) та Д. Рікардо (1772–1823 рр.) сприймали економіку як саморегулюючий механізм. У такому механізмі не знаходилося місця для творчого підприємництва. Водночас у своїй праці «Исследование о природе и причинах богатства народов» (1776 р.) А. Сміт дає характеристику підприємця. Підприємець, за думкою А. Сміта, який є власником капіталу, заради реалізації визначеної комерційної ідеї та одержання прибутку йде на ризик, оскільки вкладення капіталів в ту чи іншу справу завжди містить елемент ризику. Тому підприємницький прибуток є компенсацією за ризик. Підприємець сам планує, організовує виробництво, реалізує вигоди, що пов'язані з розділенням праці. Результатами виробництва розпоряджається також сам підприємець. Тобто А. Сміт характеризував підприємця як власника. Під цим кутом зору він розглядав дії в економічному житті, мотивацію, поведінку, психологію, вважав, що підприємець у своїй діяльності керується лише власним інтересом, має на меті лише власну вигоду.

В умовах ринку, за А. Смітом, усі бажать «заробляти гроші» для себе, покращити своє положення. Як же ринкове суспільство не дозволяє зацікавленим лише в собі, жадібним до наживи людям грабувати своїх опонентів? Хіба може на такій антисоціальной основі вибудуватися нормальне суспільство? На це він відповідає позитивно, ґрунтуючись на центральному механізмі ринкової системи – механізмі конкуренції «невидимої руки». Кожному, каже він, хто думає про покращення свого положення на ринку, протистоїть багато людей з аналогічними думками. В результаті цього кожен діючий на ринку суб'єкт вимушений приймати ціни, запропоновані конкурентами. При такій конкуренції виробнику, який захоче запросити більше, ніж виробники аналогічної продукції, важко буде знайти покупця. При цьому власник, якому хотілося б заплатити робітнику менше, ніж його конкуренти, не зможе знайти таких робітників. Отже, ринковий механізм дисциплінує всіх учасників ринку.

А. Сміт показує, що ринок видає ті товари, які бажать одержати в суспільстві, і в необхідній кількості. Таким чином, А. Сміт показав, що ринкова система – сила, яка забезпечує своє приватне забезпечення суспільства всім необхідним, а також, що ця система саморегулюється [8].

На жаль, він не уявив і не проаналізував роль творчого підприємництва у розвитку ринкової системи господарювання.

Д. Рікардо бачив у капіталізмі абсолютний, вічний, природний спосіб виробництва, а підприємницьку діяльність розглядав як обов'язковий елемент ефективного господарювання [7].

В основі економічної теорії К. Маркса лягло уявлення про підприємця як про капіталіста-експлуататора.

На початок ХХ ст. починається усвідомлення значення та ролі інституту підприємництва. А. Маршалл (1907–1968 рр.) перший додав до вищеназваних класичних факторів виробництва (Земля, Капітал, Праця) четвертий фактор – Організацію. В книзі «Принципи економічної науки» він стверджував, що роль підприємців у житті суспільства полягає в тому, що своїми нововведеннями вони утворюють новий порядок, і, що дуже важливо, прискорюють процеси, які вже конструктивно дозрівають у суспільстві. З цього часу поняття підприємництва розширюється, як і виконання ним функцій [7].

Американський економіст Дж. Б. Кларк (1847–1938 рр.) ввів видозмінення в «триєдину формулу» Сея. На його думку, в процесі виробництва постійно задіяні чотири фактори:

- 1) капітал;
- 2) капітальні блага-засоби виробництва та земля;
- 3) діяльність підприємця;
- 4) праця робітника.

При цьому кожному фактору має переходити певна специфічна частка виробничої виручки; капітал приносить капіталісту процент; капітальні блага – ренту; підприємницька діяльність капіталіста приносить прибуток, а праця робітника забезпечує йому заробітну плату. Іншими словами, як писав Дж. Б. Кларк, вільна конкуренція намагається дати те, що створюється працею, капіталізмом – те, що створюється капіталізмом, а підприємцем – те, що створюється функцією координування [5, с. 16–19].

Відомий американський економіст австрійського походження Йозеф Шумпетер (1883–1950 рр.) у книзі «Теорія економічного розвитку» трактує поняття «підприємець» як новатор. Функція підприємця, каже він, полягає в реалізації нововведень, які відіграють головну роль у розвитку капіталістичної економіки, в забезпеченні економічного росту. Підприємництво розглядається ним як складне комплексне явище, для якого характерні новаторство, нова комбінація факторів виробництва через упровадження нових видів техніки і технологій, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини; застосування нових розробок, нових технологічних рішень; ризик і невизначеність, спрямованість до одержання прибутку [11, с. 131–141].

По-новому глянув на цю проблему англійський економіст, австрійського походження, лауреат Нобелівської премії з економіки за 1974 р. Фрідріх Хайек (1899–1984 рр.). На його думку, сутність підприємництва – пошук та вивчення нових економічних можливостей, характеристика поведінки, а не рід діяльності.

Низка функцій, таких, як прийняття рішення, внесення відповідальності, пов'язує підприємство з управлінською діяльністю. Водночас, Ф. Хайек відмічає, що ототожнювати підприємця з менеджером непотрібно. Функціональна сутність того та іншого різна [10, с. 51–62].

Таким чином, уявлення про підприємництво формувалися впродовж тривалого історичного періоду змінювалися під впливом реформування базисних та надбудовних інституцій, зміни психологічних настанов людей, поповнення елементами нового змісту.

Визначення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проте й донині дискусійними є питання розмежування термінів «підприємництво» та «бізнес», з'ясування ролі та значення підприємництва в сучасній постіндустріальній економіці, а також у специфічних умовах розвитку економіки України.

Мета і завдання статті. Метою статті є сучасна характеристика поняття «підприємництво» та обґрунтування ролі підприємця в сучасній економіці. Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкрити еволюцію наукових поглядів на поняття «підприємництво»;
- визначити основні принципи здійснення підприємництва;
- з'ясувати характерні риси підприємництва, його значення та роль у сучасній економіці.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасне поняття «підприємництво» та «підприємець», їхня роль у розвитку економіки розкривається досить широко. Нагадаємо, прихильники ліберальної ринкової економіки вважали, що підприємець у своїй діяльності керується лише власним інтересом, має на меті лише власну вигоду. Та не тільки власний інтерес і особиста вигода є рушійною силою діяльності підприємця. Адже в ринковому середовищі є багато суб'єктів підприємницької діяльності, між якими точиться конкурентна боротьба за «Головний приз» – прибуток. Отримати його можна лише за найефективнішого застосування ресурсів, новаторських ідей, за виваженого економічного ризику.

З точки зору економічної теорії та на погляд Й. Шумпетера, в основі підприємництва лежить постійність змін як умов розвитку. Тому розгляд соціально-економічних явищ не в статичці, а в динаміці дає можливість визначити роль підприємницької діяльності в економіці, яка за рахунок постійного пошуку та введення різних інновацій забезпечує динамічність процесу розвитку.

Оскільки функція реалізується в діяльності, то підприємництво є діяльністю підприємця і в цьому проявляється його об'єктивність та матеріальність, причому, діяльність особливого роду, яка забезпечує виконання ролі четвертого фактора виробництва (разом із працею, землею і капіталом). Це – діяльність із пошуку та створення нових можливостей, творчої руйнації стереотипів, яка відрізняється певними принципами та методами. Для неї притаманні характерні ознаки, насамперед за рахунок підприємця, його неособисті особливості.

Підприємництво як особливий вид діяльності потребує адекватного середовища, як комплекс соціально-економічних умов та правової бази [6].

Поняття «підприємництво» надзвичайно містке. В широкому розумінні його слід розглядати як багатопланове соціально-економічне явище, яке являє собою сукупність економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин підприємницького середовища, особистість підприємця, якому притаманний особливий стиль і тип мислення та поведінки, здатність до підприємництва великих масштабів, новаторська, ризикова діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, торгівлі з метою одержання прибутку [2, с. 536–540].

У багатьох літературних джерелах поняття «підприємство» і «бізнес» вважають тотожними. В інших – наводяться різні визначення цих двох понять. В нормативних актах держави, на жаль, не визначено поняття «бізнес», його роль у соціально-економічних відносинах суспільства. Водночас це поняття на практиці широко використовується і в більшості випадків – бізнес і підприємництво одне й те саме. Необхідно відмітити, що у широкому розумінні поняття «бізнес» відмінне від «підприємництво». Бізнес, за В. Далем, – це справа (діло). В ньому беруть участь кілька суб'єктів: підприємець, виробник, споживач, формування інфраструктури ринкового середовища, державні структури, а підприємництво – це функція, яка проявляється у діяльності підприємця. Тому поняття «бізнес» ширше, ніж «підприємництво». Підприємництво охоплює такі аспекти, як неособисті особливості підприємця – новаторство, підприємницьке середовище, які не завжди потрібні в бізнесі. Але, якщо їх розглядати з погляду соціально-економічних відносин в обох сферах діяльності, суть і мета одні й ті самі – підприємницька діяльність з виробництва, виконання робіт, надання послуг, торгівля з метою одержання прибутку.

Підприємництво відіграє важливу роль у життєдіяльності економічної системи та її розвитку. Руйнуються усталені принципи, впроваджуються новації в техніці, технології, організації й управлінні виробництвом. У результаті зростає ефективність, розширюється зайнятість, створюються нові товари, нові ринки, послуги, формуються більш гнучкі структури на ринку, що дозволяє раціонально використовувати ресурси, стимулюється перерозподіл суспільного багатства.

Сутність підприємництва більш глибоко розкривається через його функції. Спираючись на вищевикладене та враховуючи характеристику підприємництва Й. Шумпетером, до числа його основних функцій слід віднести: інноваційну (новаторську), організаційну, ресурсну (господарську), мотиваційну (стимулюючу), ризикову (функція ризику), моральну та економічно відповідальну функцію.

Центральною фігурою підприємницької діяльності є особистість підприємця. Підприємець – це особа з неординарним типом мислення, характером та поведінкою, яка так з'єднує засоби, працю,

матеріали, що їхня сукупна вартість зростає. При цьому він вносить зміни, здійснює інновації та змінює усталений порядок. Із погляду психології підприємець – це людина, яка діє під впливом певних мотивів, наприклад, бажання досягти успіху в житті, спробувати започаткувати нову справу, самоутвердитися або стати самостійним. Для інших підприємців він може стати загрозою, бути небезпечним суперником або, навпаки, партнером, постачальником, покупцем або просто людиною з цікавими ідеями, які можна інвестувати. З точки зору політекономії, підприємець – це людина, яка збільшує не тільки своє, а й національне багатство, знаходить способи ефективного використання ресурсів, зменшення збитків, створення нових робочих місць. Багатство якраз і створюється тими, хто найбільше ризикує своїми грошима, майном, кар'єрою, хто не шкодує свого часу для організації власної справи, хто пропонує покупцям новий товар або послугу. При цьому не обов'язково, щоб створювався новий товар або послуга. В більшості випадків це – надання вже існуючому товару (послугі) нової якості, збільшення його цінності, витрачання на це необхідних зусиль і засобів. Саме завдяки особистості підприємця здійснюється підприємницька діяльність.

Опираючись на погляди Й. Шумпетера та сучасних дослідників, можна виділити найбільш важливі риси підприємця, пов'язаних із його відповідними функціями:

- 1) сила волі та авторитаризм, дар передбачення;
- 2) ініціативність та рішучість до виваженого ризику;
- 3) лідерство, самовпевненість, здатність переконувати і налагоджувати зв'язки, об'єднувати людей для досягнення спільної мети;
- 4) вміння бачити в людині основне джерело підвищення ефективності діяльності підприємства;
- 5) новаторство, постійний пошук нового, орієнтація на потреби споживачів, системне підвищення якості продукції та послуг, що надаються;
- 6) знання, високий рівень кваліфікації, цілеспрямованість, прагнення до систематичної самоосвіти;
- 7) економічна зацікавленість та персональна відповідальність за результати роботи;
- 8) порядність і культура підприємця.

Ряд авторів приділяють увагу моральним нормам сучасного цивілізованого підприємництва. Вся діяльність підприємця, бізнесмена повинна узгоджуватися з поняттям правди і справедливості. Формула успіху західних підприємців, незалежно від форми власності чи господарювання, така: УСПІХ = професіоналізм + порядність.

Справжнє підприємництво можливе тільки за економічної свободи людини, наявності вибору діяльності для якомога повної реалізації її здібностей, економічної заінтересованості, а також моральної й економічної відповідальності за результати роботи.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Викладене вище дає можливість визначити сутність підприємництва. Підприємництво – це новаторська діяльність приватних осіб, підприємства, організації щодо розроблення, організації виробництва та реалізації продукції й інших благ для одержання особистої вигоди з принесенням користі суспільству або отримання прибутку та соціального ефекту. В енциклопедичному словнику підприємця визначено, що підприємництво – це ініціативна самостійна діяльність громадян, спрямована на одержання прибутку чи особового збагачення, що здійснюється від власного імені, під свою матеріальну відповідальність, або від імені юридичної особи під юридичну відповідальність. У Законі України «Про підприємництво» [1] зазначено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою отримання прибутку. Як бачимо, в цьому визначенні відсутній важливий елемент визначення підприємництва – вказівка на необхідність поєднання особової вигоди з користю для суспільства.

Основними принципами, за яким здійснюється підприємництво, є:

- 1) вільний вибір діяльності;
- 2) залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб громадян;

- 3) самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до витрат виробництва з дотриманням чинного законодавства;
- 4) вільне наймання працівників;
- 5) залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших ресурсів, використання яких незаборонене або необмежене законодавством;
- 6) вільне розпорядження прибутком, який залишається після внесення платежів, встановлених законодавством;
- 7) самостійне здійснення підприємцем (юридичною особою) зовнішньоекономічної діяльності з використанням належної йому частки валютної виручки на власний розсуд.

У наведених принципах підприємництва відсутні такі важливі принципи, як: новаторство, економічна заінтересованість, економічна відповідальність. Ці принципи в сучасній економіці (економіці знань або «творчій» економіці) виходять на перший план. Сподіваємося, що у подальшому вдосконаленню цього законодавчого акту держави буде враховано це упущення. Тому перспективи подальших наукових розвідок полягають в обґрунтуванні та напрацюванні змін до відповідних нормативно-правових актів, що регламентують здійснення підприємництва в Україні, з точки зору стимулювання змін і новаторства у вітчизняному підприємницькому середовищі.

Список використаної літератури

1. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – С. 2–64.
2. Організація аграрного виробництва і бізнесу / за ред. проф. С. П. Азізова. – К. : Четверта хвиля, 2013. – 554 с.
3. Кантильйон Р. Очерк о природе торговли вообще / Р. Кантильйон. – М. : Дело, 1955. – 268 с.
4. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. – М. : Гелиос, 2000. – 367 с.
5. Основи аграрного підприємництва : монографія / за ред. М. Й. Маліка. – К. : ІАЕ, 2001. – 314 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М. : Дирекмедиа Паблшинг, 2007. – 993 с.
7. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – М. : ЭКСМО, 2007. – 960 с.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : ЭКСМО, 2007. – 956 с.
9. Сей Ж. Б. Трактат политической экономии / Ж. Б. Сей. – М. : Дело, 2000. – 368 с.
10. Хайек Ф. А. Познание, конкуренция и свобода / Ф. А. Хайек. – М. : ЭКСМО, 1999. – 288 с.
11. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Дирекмедиа, 2007. – 400 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro pidprijemnytstvo» (07.02.1991), *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 14, pp. 2–64.
2. Azizov, S. P. and other (2013), *Orhanizatsiia ahrarnoho vyrobnytstva i biznesu* [The organization of agricultural production and business], Chetverta khvyliya, Kyiv, Ukraine.
3. Kantil'jon, R. (1955), *Ocherk o prirode torgovli vooobshhe* [Outline the nature of trade in general], Delo, Moscow, Russia.
4. Klark, Dzh. B. (2000), *Raspredelenie bogatstva* [The distribution of wealth], Gelios, Moscow, Russia.
5. Malik, M. J. and other (2013), *Osnovy ahrarnoho pidprijemnytstva: monohrafiia* [Bases agricultural enterprise: monograph], IAE, Kyiv, Ukraine.
6. Marshall, A. (2007), *Principy jekonomicheskoy nauki* [The principles of economics], Direkmedia Publishing, Moscow, Russia.
7. Rikardo, D. (2007), *Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija* [Principles of Political Economy and Taxation], JeKSMO, Moscow, Russia.
8. Smit, A. (2007), *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov* [The Wealth of Nations], JeKSMO, Moscow, Russia.
9. Sej, Zh. B. (2000), *Traktat politicheskoy jekonomii* [Treatise of Political Economy], Delo, Moscow, Russia.
10. Hajek, F. A. (1999), *Poznanie, konkurencija i svoboda* [Cognition, competition and freedom], JeKSMO, Moscow, Russia.
11. Shumpeter, J. (2007), *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [Theory of Economic Development], Direkmedia, Moscow, Russia.